

La vitalitat de la impremta a Perpinyà del segle XVI al segle XIX: de Rosenbach a Alzina¹

Mercè Comas
Lamarca

“La impremta, l’editorial i la llibreria han estat sempre l’instrument més fàcil de la difusió i l’intercanvi d’idees”

RUBIÓ, Jordi, *Llibreters i impressors a la Corona d’Aragó*, p. 23.

Aquest article pretén fer un recorregut per la impremta a Perpinyà i la seva evolució en les etapes del llibre antic, des dels inicis fins a 1840. En primer lloc es parlarà dels impressors, primers responsables de l’entramat de la impremta, i en segon lloc de les obres que feren sortir. La impremta perpinyanenca començà l’any 1500 i bona part del segle XVI no tingué, almenys que se’n tingui notícia, cap impressor fins al 1584. A partir de llavors les premses s’establiren regularment a la capital rossellonesa. Des de 1584 fins a la primera meitat del segle XVII foren monopolitzades per un sol impressor, que anava sent rellevat successivament —a Samsó Arbús li pren el relleu Bartomeu Mas i a aquest Lluís Roure. Però a partir de la segona meitat del segle XVII la impremta es diversifica, és a dir, és compartida per més d’un impressor, que en alguns casos establiran dinasties —és el cas, per exemple, dels Vigé o dels Reynier. Al segle XVIII i a la primera meitat del XIX aquesta diversificació es mantindrà, encara que en el cas del segle XIX hi predominarà un nom: Joan Alzina.

Impres a Perpinyà²

L’any 1500 l’impressor alemany Joan Rosenbach inicià la impremta a Perpinyà amb el breviarí d’Elna. Rosenbach obre, doncs, la difusió impresa de la cultura que tindrà continuadors i produccions diverses, i Perpinyà entra en el circuit, amb Barcelona, València i Montserrat, d’un dels impressors més importants dels

1. La recerca sobre la impremta a Perpinyà s’emmarca en el programa de recerca de l’Institut d’Estudis Catalans Corpus Textual de la Catalunya del Nord: Catàleg d’Impresos Rossellonesos dirigit per Eulàlia Duran i coordinat per Eulàlia Miralles. Agraïxo a aquesta última la seva contribució en forma de suggeriments i d’observacions, i les informacions que m’ha facilitat.

2. Els estudis globals que fins a l’actualitat tenim sobre la impremta a Perpinyà són: COMET, Joachim, *L’imprimerie a Perpignan*. Perpignan, Imprimerie J. Comet, 1908; SERRA, Dolors, *Bibliografia de Catalunya Nord (1502-1999)*, Terra Nostra, 100, 2001; BONET, Gérard, “Cinq siècles d’imprimerie à Perpignan”; SALA, Ramon i ROS, Michelle (dirs.), *Perpignan une et plurielle*, Ed. Trabucaire, Perpinyà, 2004, pp. 431-846.

segles xv i xvi. Si fem cas de la citació que encapçala aquest article, Rosenbach enceta una activitat de difusió d'idees en el sentit de treure a la llum obres que responien i cobrien els interessos culturals de l'època i establien, per tant, un mapa de lectures que tindria continuïtat fins al segle XIX, tot i que a mitjan segle xvii patiria alguna transformació. Però això caldrà comentar-ho més endavant. Rosenbach a Perpinyà féu sortir nou llibres, entre els més importants el *Vocabolari molt profitós per apendre Lo Catalan Alamany y Lo Alamany Catalan* de 1502, *La cirurgia* de Pere d'Argilata de 1503 i els manuals d'Antonio Mancinelli de 1501, i d'altres impresos que ens consten per la bibliografia, però que no s'han conservat o no s'han localitzat —potser la *Galathea* d'Hèrcules Florus d'abans de 1502, o bé *Donatus melior*, de 1501, comentat per Mancinelli de 1501, i unes beceroles documentades el 1503.

L'activitat de l'impressor alemany durà fins al 1503, tot i que s'ha dit que havia imprès fins al 1510. A partir del seu trasllat a Barcelona s'obre un període de vuitanta-un anys sense cap impressor a la capital rossellonesa, on només hi havia llibreters que, com ens explica Joaquim Comet a la història de la impremta, quan la ciutat quedà òrfena d'impressors, eren l'enllaç de la societat amb la cultura impresa, tot i que també amb intermitències —en tenim notícia únicament de dos, el 1514 i el 1572. Però els llibreters ja eren presents a Perpinyà abans de l'arribada de la impremta perquè s'ocupaven de l'enquadernació i la difusió dels manuscrits. I en aquest panorama és il·lustratiu el fet que el 1569 el bisbe d'Elna fes imprimir un missal a Barcelona (Comet, p. 20-21). Però el 1584 un altre impressor, provinent de Barcelona però nascut a Perpinyà, s'estableix a la capital rossellonesa: Samsó Arbús.³ Aquest any, doncs, Arbús recuperava i revitalitzava l'activitat de la impremta perpinyanenca i publicava el *Tratado intitulado Cadena de oro* de Miquel de Giginta i el *Libret intitulat Directorium curatorum* de Pere Màrtir Coma. Aquestes dues obres serien seguides d'altres títols, entre els quals caldria destacar el *Discurs sobre la peste* de Lluís Fabra, una vida de sant Honorat de Miquel Corrons, *La Araucana* d'Alonso de Ercilla o bé el *Libro de don Reynaldos, la Trapsonda*. Cal apuntar també que, com en el cas de Rosenbach, hi ha impresos que només ens consten documentalment, que no s'han arribat a localitzar —els casos més paradigmàtics són l'*Oratio de laudibus D. Thomae Aquinatis* de Miquel Audet de 1587 o bé el *Psalterium sancti Joannis Bapstistae* i el *Método y orden de los misterios del Psalterio de san Juan Baptista*, tots dos de Pau Cruïlles i de 1590. En total Arbús imprimí vint-i-vuit obres a Perpinyà, l'última de les quals sembla que és de finals de 1598, l'*Edicte de Jeroni Noguier demanant almoines per a Nostra Senyora del Puig de França*.

L'impressor que pren el relleu a Arbús i que inaugura el segle xvii és Bartomeu Mas,⁴ que probablement devia ser col·laborador d'Arbús, el qual, havent de marxar a Barcelona, li deixà la impremta. Mas inicia la producció editorial el 1601 amb *El latino de repente* de Joan Llorenç Palmireno i l'acaba amb la *Rudimenta Grammatices* d'Honorat Porcell el 1611. Treu del seu taller

3. Sobre l'activitat de Samsó Arbús a Perpinyà: COMAS, Mercè i MIRALLES, Eulàlia. "La impremta a Perpinyà: Samsó Arbús", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25, 2006, pp. 347-373.

4. Per als primers impressors del segle xvii, vegeu COMAS, Mercè, "Un apunt sobre la literatura impresa a Perpinyà al primer terç del segle xvii", *Randa* (Homenatge a Jordi Carbonell/3), 57, 2006, pp. 55-74.

cinc impresos. En una de les obres que publica, *Los siete libros* de Josep Flavi, en el peu d'impremta s'hi pot llegir: "En casa de Bartomeu Mas. A costa de Lluís Roure llibreter." Roure serà l'impressor que continuarà l'activitat de Mas, tot i que amb la interrupció d'uns quants anys: Lluís Roure comença a imprimir el 1624. La primera obra —de les vint-i-una que arribarà a publicar— que surt de les seves premses són les *Crides, y edictes* de Joan Sentís i l'última les *Ordinacions del redrés del real patrimoni dels comtats de Rosselló y Cerdanya* el 1637. Entremig, publica la *Plaza universal* de Tomaso Garzoni, 1629 i 1630, el *Bálsamo admirable* de Domingo Octavante, 1633, o el *Llibre, y declaració de noms* de Pere Nicolau, 1630. Però mentre Roure és l'impressor a Perpinyà, es dona un fet singular: un altre impressor, en aquest cas el barceloní Pere Lacavalleria, es trasllada puntualment i expressament a Perpinyà el 1628 per imprimir el *Summari, índex epitome dels admirables nobilíssims títols de honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya* d'Andreu Bosch, perquè sembla que l'autor volgué supervisar personalment l'edició del llibre. Un altre cas que cal apuntar és el de la *Gazeta*, que, segons les informacions bibliogràfiques, sortí dels tallers de Roure el 1624 i es pot considerar el diari més antic en llengua catalana, però no s'ha arribat a localitzar. Després de Lluís Roure, el 1638, Esteve Bartau continua la impremta. Bartau, segons Comet, treballava al taller de Roure: "*Estèbe Bartau, qui était à n'en pas douter un ouvrier de l'imprimerie de Roure*" (Comet, p. 30). El primer llibre que publicarà Bartau és el *Sermó predicat en la iglesia de sant Joan en la fidelíssima vila de Perpinyà* el 1638 i tancarà la seva producció el 1654 la *Tarifa dels preus de les teles*. Entre els impresos que produirà, cal destacar el *Fènix català* de Josep Elies Estrugós el 1645 i el *Llibre del Consulat de Mar* de 1651; en seran set títols.

A partir d'Esteve Bartau la impremta perpinyanenca es diversifica i, per tant, el fet que sigui compartida per més d'un impressor fa que la producció augmenti i, així, l'esquema de la continuïtat entre impressors que hem vist fins ara canviï. N'hi haurà que establiran un llinatge, i el negoci anirà passant de pares a fills, entre germans o bé a la vídua; i n'hi haurà altres que tindran una activitat molt curta, i en algun cas fins i tot passatgera —imprimiran una sola obra.

La impremta de Bartau devia ser continuada pel seu fill Joan, tot i que no tenim notícia de cap llibre imprès per ell, però sí del fet que fos impressor, com ens assenyala Comet, que ens diu que la impremta de Joan Bartau va coexistir amb la de Joan Figuerola (Comet, p. 33-34). De l'activitat d'aquest últim, en canvi, tenim documentats deu impresos. Figuerola comença a imprimir el 1660 amb un tractat de pau entre França i Espanya, fins al 1672 amb la *Vida del venerable padre Francisco Suárez* d'Antoni Ignasi Descamps i de Riu, jesuïta, i en total produeix onze llibres. En aquest període s'arriben a comptabilitzar catorze impressors, que mostren la vitalitat que la impremta pren en aquests anys del segle XVII:⁵ Esteve Bartau, Joan Figuerola, Jean Boude, Claudio Jaques, Bartomeu Breffel, la vídua de Joan Figuerola, Corneli Reynier, Lluís Reynier i

Jerôme Garsin, Gregorio Calvo, Lluís Reynier, Francesc Vigé i Francesc Reynier, als quals cal afegir-hi sis títols en què no consta l'impressor. Entre la producció de Figuerola, d'onze obres, cal remarcar *Lo Camí del Paradís* de Giovanni Bona i el *Summari de les Constitucions i Regles tretes de les Bulles Pontifícies*, de 1668. Jean Boude comença el 1662, quan conjuntament amb Figuerola publiquen el primer volum de la *Summa philosophiae* de Nicolau Arnú. Boude, per la seva banda, farà sortir un altre imprès, sobre la verge del Socors d'Antoni Ignasi Descamps i de Riu el 1666. La línia successòria de Joan Figuerola serà continuada per la seva vídua, que figurarà com a tal en el nom de la impremta i que farà sortir nou títols —la primera obra és el *Confessionari del benaventurat sant Tomàs d'Aquino* el 1677 i l'última és el *Sermó panegírich de sant Tomàs d'Aquino* de Jaume Ignasi Badua el 1686. També hi ha Claudio Iaques, que únicament imprimirà *San Raymundo de Peñafort* d'Antonio de Lorea el 1678; Bartomeu Breffel, que el 1677 farà la seva primera impressió amb un procés contra Carles Ros i acabarà el 1684 amb una vida de sant Ignasi de Loyola de Josep Solera i amb les *Alas per volar a Déu* de Lluís Guilla, d'un total de setze obres; Corneli Reynier el 1679 s'iniciarà amb Francisco de Quevedo amb els *Sueños y discursos o desvelos soñolientos* i acabarà el 1684 amb una vida de Jesucrist, el seu tercer i últim títol; Lluís Reynier associat amb Jerôme Garsin entre 1684 i 1685 treuen quatre volums de la *Mística ciudad de Dios* de sor Maria Jesús de Ágreda, però Lluís Reynier continua en solitari entre 1686, amb un altre establiment de les tarifes dels preus de les teles, i 1689, amb l'*Avis pour les curés*; Gregorio Calvo únicament traurà una doctrina per a la quaresma de José de Barcía Zambrana.

Una altra singularitat que presenta la impremta a la segona meitat del segle XVII és l'establiment de les dinasties d'impressors com la família Reynier, iniciada amb Corneli i continuada per Lluís, Joan Baptista, Francesc i Antoni Reynier. Les reimpressions seran freqüents en aquest segle i fins i tot d'un mateix títol se'n faran diverses tirades a la capital rossellonesa en segles diferents. És el cas de les obres de Maria Jesús de Ágreda, Rafael Crusat i Antoni Ignasi Descamps, i de les *Horas cathalanas* que es reeditaran bé en el mateix segle, bé al llarg dels segles posteriors en les premses perpinyanques.

Francesc Vigé i Francesc Reynier tanquen el segle XVII, però també obren el segle següent, és a dir, comencen la seva activitat com a impressors al segle XVII i l'acaben al XVIII. Vigé comença el 1687 amb una doctrina tomista i acaba el 1705 amb l'*Exortació a la penitència* de Claudio Viexmonsio, i per la seva banda, Reynier comença el 1695 amb les *Alas per volar a Déu* i acaba el 1733 amb *Arrêt du conseil d'État*, però entremig publica una novena dedicada a sant Josep de Rafael Crusat, i un tractat sobre mètodes científics de François Pomey el 1705, compartint l'activitat amb Francisco Gomer, que imprimeix, entre altres, una curiosa obra filosòfica titulada *Anteojó de larga vista por el qual se descubren las emboscadas del enemigo*. El primer continuador dels Reynier en aquest segle és Joan, i dels Vigé la vídua de Francesc, i Josep Vigé. Joan Reynier va treure *De les*

5. Per la segona part del segle XVII, vegeu MIRALLES, Eulàlia, "La llengua de la impremta a Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII (1650-1699)", dins VALSALOBRE Pep i SANSANO, Gabriel (dir.), *Francesc Fontanella. Una obra, una vida, un temps*, Edicions Vitel·la, Bellcaire d'Empordà, 2006, pp. 93-123 i "Dos llibres de devoció del notari Lluís Guilla", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 2007, pp. 675-691.

consuetuts de la ciutat de Barcelona el 1708 i l'any següent. La vídua de Francesc Vigé féu sortir a la llum la segona impressió de *l'Exortació a la penitència* de Viexmonsio el 1707, i Josep Vigé únicament publicà una novena dedicada a sant Antoni de Pàdua el 1714.

Els Reynier tenen continuïtat pràcticament tot el segle XVIII i fins i tot coexisteixen dos membres de la mateixa família com a impressors —és el cas d'Antoni Reynier que imprimeix un sol llibre, *Statuta synodalia*, el 1728, dins el període en què està actiu Joan Baptista Reynier: 1727-1770.

Més entrat aquest segle s'incorpora Jaume Dupuy amb un manual per als frares caputxins del Rosselló, que es publicà diverses vegades per Joan Baptista Reynier i Guillem Simon Le Comte.

Un altre impressor que s'incorpora en aquest segle XVIII és l'esmentat Guillem Simon Le Comte, actiu entre 1744 i 1770 i que publicà, d'entre un total de disset títols, un tractat sobre espècies ornitològiques de Pierre Barrère el 1745 i els *Goigs a la pública aparició de l'Àngel* el 1748. Aïlladament trobem un impressor, Juan Vicente Magalón, que imprimí únicament un manifest de Francisco Litala el 1745. Claude Le Comte succeirà Guillem Simon Le Comte el 1770, quan publica uns comentaris historicocrítics sobre legislació pública a Catalunya i al Rosselló, i fins al 1786 amb els *Goigs de nostra senyora dels àngels de la Porciúncula*, traient el mateix nombre de llibres que el seu predecessor. Els Le Comte compartiran l'activitat de la impremta amb els Reynier —Francesc, que imprimirà fins el 1734; Joan, de 1708 a 1714, traurà sis obres; Joan Baptista publicarà una trentena de títols entre 1727 i 1770, com per exemple el *Traité des eaux minérales* el 1756 de Carrère; Josep Francesc, impressor des de 1771 fins a 1791 d'un centenar d'obres i farà públics, com a impressor reial, nombrosos documents oficials del rei de França, "*lettres patentes*", és a dir cartes obertes o públiques, i declaracions i proclamacions. I a finals de segle trobem Jean Gouilly, que només publica durant el 1790 quatre llibres, com una proclama adreçada a l'Assemblea Nacional; Pourtet et Julia, entre 1793 i 1795, que publiquen memòries sumàries; la vídua Reynier associada amb Pierre Tastu, entre 1797 i 1804 treuen quatre títols, com per exemple *Exercices littéraires de l'an IX*; C. C. Julià et B. Ay el 1799 un catecisme de Fleuri, i un impressor que serà cabdal per a la primera meitat segle XIX: Jean Alzine, actiu des de 1794, amb l'obra *Réflexions républicaines*, fins a 1827 amb *Quintin Durward* de Walter Scott. Altres impressors d'aquest període seran Pourtet et Ay, entre 1793 i 1802 aproximadament, que publicarà tres títols, entre els quals *Roland furieux, en vers français*, de 1802; Pierre Tastu, entre 1807 i 1816, d'un total de cinc títols; Guillem Agel, entre 1792 i 1809, amb títols com *Los set psalms de la penitència*; Tastu et fils, sis obres entre 1817 i 1822, entre les quals una miscel·lània d'obres i assaigs d'A. J. Carbonell el 1817; i finalment Antoinette Tastu, que publica una trentena d'obres des del 1824 fins al 1840, com ara *L'Avènement de Charles X* de René Trédos el 1825.⁶

Els textos i la literatura

Tot el que hem vist fins ara són els impressors, els vehiculadors de la transmissió dels llibres i, en definitiva, dels textos. Però aquests llibres —a vegades fullets o fulls solts— què tractaven? Establien un determinat mapa de lectures per a cada època a Perpinyà? Responien a unes determinades necessitats culturals de la societat del moment? Reflectien una situació historicopolítica? Totes aquestes qüestions les intentarem explicar a partir de fixar-nos en els llibres que es van imprimir en cada segle a la capital rossellonesa i de veure si en cada període els models de textos i de literatura es repeteixen o bé si canvien. D'entrada, a primer cop d'ull, veiem que en cada període es repeteixen els models, és a dir, els tipus de llibres: religió, ensenyament, qüestions jurídiques, ciència, història i literatura. Tot i això, cada època té, evidentment, unes determinades circumstàncies històriques i culturals que matisen aquesta premissa que *a priori* pot semblar simplificadora.

Els primers llibres impresos a Perpinyà foren el breviari d'Elna i uns principis bàsics de la llengua llatina d'Hèrcules Florus. Aquests dos primers llibres són potser un indicatiu de la importància que les obres d'aquestes dues temàtiques —litúrgia i ensenyament de la llengua— tindran en aquest segle. Després d'aquests dos incunables la majoria de les obres del segle XVI són religioses i d'aprenentatge o ensenyament de la llengua, i minoritàriament científiques i literàries. Les obres de temàtica religiosa concentren bona part dels títols sortits de les premses rosselloneses en aquest segle. Hagiografies, llibres de devoció, literatura espiritual o mística (en forma de manuals, de textos dedicats a la reflexió i a la filosofia moral) són els principals tipus de llibres religiosos que surten de la impremta de Joan Rosenbach i de Samsó Arbús. Miquel Llot de Ribera, Pere Màrtir Coma, Miquel Giginta, Antonio de Acevedo, Francisco Lucas de Córdova, Cristòfol Ramoneda i els llibres de litúrgia posen de manifest la rellevància d'aquesta literatura i el ressò que tenia. La literatura hagiogràfica es veu materialitzada en la vida de sant Abdó i sant Senén (1591) del dominic Miquel Llot de Ribera, la de sant Guillem (1589) de Francisco Lucas de Córdova, predicador, o bé la de sant Honorat (1590) de Miquel de Corrons, carmelita. D'entre els llibres de devoció i litúrgics destaca el *Catecismo de los misterios de la fe* (1590) d'Antonio de Acevedo, els miracles de la relíquia de sant Joan Baptista de Llot de Ribera i els dos llibres sobre els salms, també de sant Joan Baptista, de Pau Cruïlles, de 1590. La literatura espiritual dedicada a la reflexió i a la filosofia moral en forma de manuals, d'oracions o bé de comentaris teològics, tenen la seva expressió en el *Directorium curatorum* de Pere Màrtir Coma, predicador, en el *Rosal de rosas* o en un tractat sobre sant Tomàs d'Aquino de Miquel Audet —també comenta Tomàs d'Aquino Cristòfol Ramoneda el 1596. Aquestes obres reflecteixen la rellevància de la religió en l'entramat cultural del moment i la presència a Perpinyà dels ordes

6. Vegeu VILA, Pep, "La impremta en català a Perpinyà durant la primera meitat del segle XIX", dins *Imprimerie, édition et presse dans la première moitié du XIXe siècle*, L'Olivier, Perpinyà, 2004, pp. 141-166.

religiosos —dominics, carmelites i predicadors—, i la voluntat de difondre vides de sants, acostar la devoció, transmetre l'espiritualitat; i conviuen amb altres de literàries, científiques o jurídiques que completen el mosaic cultural d'aquest període. Les obres literàries les trobarem en menor quantitat, *Flor de varios romances* de Pedro de Moncayo, *La Araucana* d'Alonso de Ercilla, el *Libro de don Reynaldos*, entre altres, configuren un petit reducte.

Les obres científiques, a part del tractat sobre cirurgia de Pere d'Argilata, estan dedicades a la preservació i a la prevenció de la pesta, fruit de la preocupació que provocà aquesta epidèmia: el *Discurs sobre la peste* de Lluís Fabra, *l'Utilíssim, prompte y fácil remey e memorial per preservar-se y curar de la peste*, d'Antoni Girauld, en són un exemple. I dins el context de l'època els llibres d'ensenyament també són força importants. *Campi eloquentiae* de Llorenç Palmireno, un manual de llengua de Martí Esteve, els manuals de Mancinelli i el *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou. Totes aquestes obres responen, doncs, a unes necessitats culturals i socials per a les quals la impremta era un element que en facilitava la difusió i que aportava una certa rendibilitat als impressors. Aquest cercle establert entre obres i impressors té continuïtat fins al segle XIX.⁷

Aquest panorama o esquema cultural és aplicable al segle XVII? Les particularitats de cada segle hi incideixen? A diferència del segle XVI, en aquest segle la impremta perpinyanenca, com ja hem vist, té més continuïtat periòdica i, per tant, això fa que es produeixin més obres, encara que els continguts no canviïn. És a dir, els eixos temàtics dels impresos del segle XVII tenen una certa continuïtat respecte als del segle XVI, tot i que les circumstàncies historicopolítiques tindran ressò i influiran en molts aspectes de la cultura i, per tant, dels textos impresos —la temàtica i la llengua. Els llibres religiosos en forma d'hagiografies, devocionaris, catecismes; les obres didàctiques d'aprenentatge de la llengua o enciclopèdiques; els llibres de temàtica històrica, bàsicament relacions de fets; la temàtica jurídica, i els de caràcter científic, sobre medicina i agricultura. I pel que fa a la llengua, els fets històrics faciliten la introducció del francès, tot i que el català, el castellà i el llatí continuaran predominant fins a finals del segle XVIII, quan la seva presència retrocedeix en benefici del francès. El fet que, com ja hem apuntat anteriorment, en aquest segle la impremta s'estableixi de manera regular i produeixi i es diversifiqui provoca que el nombre de llibres impresos creixi i, per tant, dificulta parlar de tots els llibres impresos en aquest segle i obliga a fer una selecció representativa dels diferents tipus d'obres.

La literatura religiosa en aquest període es presenta majoritàriament en obres de reflexió i filosofia moral, tot i que les vides de sants i els llibres de devoció continuen tenint una presència considerable. Pel que fa a la reflexió teològica, el *Libro de la verdad*, que dóna cabuda a la teologia, la filosofia i la moral, de Pedro de Medina; el llibre devocionari de la mare de Déu de Pere

7. Vegeu: DESGRAVES, Louis, *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle*, Éditions Valentin Koerner, Baden-Baden, 1976, vol. 24, pp. 53-58.

Nicolau, un tractat sobre els textos filosòfics de sant Tomàs d'Aquino, *Lo Camí del paradís* de Giovanni Bona, el *Tractat de la imitació de Christ* de Tomàs de Kempis i l'*Exortació a la penitència* de Claudio Viexmonsio són una mostra significativa de textos de reflexió moral. Les vides de sants tenen la seva màxima expressió en un llibre de Reginald Poc dedicat a la vida de sant Galderic i sant Isidre, *San Raymundo de Peñafort* d'Antonio de Lorea o el *Compendi breu de la vida de sant Ignasi de Loyola* de Josep Solera, entre altres. I els llibres de devoció tenen l'exemple més notable en la *Mística ciudad de Dios*, que tingué un ressò important, en la qual l'abadessa Ágreda defensa la immaculada concepció de la Verge Maria i la impressió perpinyanenca fou impulsada per Antoni Ignasi Descamps, un jesuïta que publicà a Perpinyà el *Llibre de la Congregació y germandat de la sanctíssima Verge del Socorro*, que també inclouríem en les obres de caràcter devot, com també en aquest cas caldria citar un sumari de butlles i oracions devocionàries, destinades a les congregacions de jesuïtes, atribuït precisament a Descamps. Cal destacar també que en la impremta perpinyanenca igualment hi té cabuda la literatura religiosa popular, sobretot els goigs: *Goigs en alabança del gloriós patriarca sant Josep*, impresos el 1695; els goigs a sant Galderic i sant Isidre que podem trobar a l'obra de Reginald Poc citada anteriorment, o bé els dedicats a la Immaculada Concepció inclosos al *Fènix Català* de Josep Elies Estrugós.

Pel que fa a les obres didàctiques o d'ensenyament, són dedicades a l'aprenentatge de la llengua. La primera obra impresa a Perpinyà en aquest segle és *El latino de repente* de Joan Llorenç Palmireno el 1601, dedicat a ensenyar llatí a partir de textos de Manuci en aquesta llengua. Altres llibres d'aquesta temàtica són *Rudimenta Grammatices* d'Honorat Porcell de 1611 o un manual sobre les declinacions i els gèneres en llatins de Jaume Felip Gibert de 1624; i sobretot la sintaxi de Joan Torroella de 1678, la *Brevis ac compendiaria syntaxis partium orationis*. I pel que fa a les obres de temàtica històrica, els *Títols d'honor* d'Andreu Bosch és l'obra paradigmàtica, encara que cal tenir en compte el discurs de Lluís Palau, publicat el 1627, en què es planteja la qüestió de la separació dels comtats de Cerdanya i Rosselló del Principat de Catalunya, que és una mostra dels plantejaments historicopolítics del primer terç del segle XVII. Altres tipus de textos són els de caràcter històric i administratiu, com ara el *Llibre del Consulat de Mar* de Perpinyà de 1651 o la *Tarifa dels preus de les teles* de 1654.

Pel que fa a les obres estrictament literàries, en trobem poques: *Sueños y discursos o desvelos soñolientos* de Quevedo, i una obra de literatura de viatges d'interès remarcable, com és la peregrinació a Terra Santa de Miquel Matas, de 1627.

I fora de les obres literàries, però en l'òrbita de la literatura, trobem un text ben curiós i interessant de protohistòria de la literatura catalana, és a dir, un dels primers diccionaris de literatura catalana. Es tracta d'un fragment "amagat" en els fulls preliminars d'un llibre de 1645 sobre els miracles de la Mare de

Déu del Carme —*Fènix Català*—, en què l'autor, Josep Elies Estrugós, hi fa un "Helench d'escriptors catalans", en què dóna notícia dels autors i de les obres més rellevants des de l'edat mitjana fins a la primera meitat del segle XVII.

Les obres de temàtica científica abarquen des de l'agricultura fins a la medicina, s'imprimeix el llibre "del prior" dels secrets de l'agricultura de Miquel Agustí, els calendaris i prediccions de Bernat Soler referents a l'any 1625 i els d'Esteve Pujasol, sobre el 1628; i de medicina, el manual teòric i pràctic de cirurgia de Giovanni de Vigo, i el manual sobre la naturalesa i les propietats de les aigües minerals, de Pierre Romieu, imprès el 1683.

El fet que Perpinyà en aquest segle passi a formar part de França pel tractat dels Pirineus el 1659 té conseqüències en els llibres impresos a la capital rossellonesa, que reflecteixen que els canvis històrics tenen una ràpida traducció en els aspectes polítics i administratius, però una assimilació lenta en la cultura, malgrat que en la societat perpinyanenca es produïren molts canvis d'ordre social, cultural i històric que afectaren tots els estaments. És a dir, malgrat que el Rosselló fos francès després de 1659 continuem trobant obres impreses a Perpinyà en català, en castellà i en llatí, i fins i tot obres traduïdes del francès al català. La llengua serà un dels elements més afectats per aquest canvi històric. S'iniciarà un procés de francesització lent i irregular perquè es trobarà amb la resistència del bagatge cultural català —i castellà— que perviurà.⁸

Els impresos del segle XVIII inicialment presenten els mateixos cànons i temes, tot i que a finals de segle les circumstàncies històriques determinen els títols que es produeixen. Els fets de la Revolució Francesa comporten la impressió de molts fullets o fulls solts que són documents oficials del rei en forma de cartes obertes i de proclamacions. Però, al set-cents, la literatura religiosa continua tenint un cert pes. Els llibres de devoció, com una novena dedicada a sant Josep de Rafael Crusat que s'imprimeix a Perpinyà sis vegades en el període comprès entre 1702 i 1778, les *Instructions spirituelles* de Jean Pierre Caussade el 1741. De les obres espirituals cal destacar els manuals per a les missions dels religiosos caputxins que també seran reimpressos en diverses ocasions, els compendis de doctrina de Jean Hervieu Basan de Flamenville impresos, només en aquest segle, fins a cinc vegades. I la literatura religiosa popular en forma de goigs tindrà més difusió: els *Goigs de Nostra Senyora del Catllar* el 1703, els *Goigs de la pública aparició de l'Àngel* el 1748 o els *Goigs de Nostra Senyora de la Misericòrdia* el 1749, són una mostra de la nombrosa presència d'aquestes composicions en els impresos del segle XVIII a Perpinyà.

Les obres científiques, amb un ventall ampli de temàtiques, com ho demostren les dedicades a la medicina, la *Dissertatio medica* de Tomàs Carrère de 1744; o referides a les espècies de fauna d'ocells, l'*Ornithologiae specimen* de Pierre Barrère de 1745.

Els textos jurídics i els textos oficials administratius durant aquesta centúria tenen una presència important. Els textos jurídics els trobem en obres

8. DESGRAVES, Louis, *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au XVIIe siècle*, Editions Valentin Koerner, Baden-Baden, 1983, vol. 9, p. 223-235.

com les *Constitucions de Santa Cília*, ordenacions i establiments legals sobre les servituds de les cases a Barcelona, impreses el 1708 i el 1709, o en les actes de l'Assemblea Provincial del Rosselló. Però la producció més nombrosa serà la dels documents oficials. Aquest fet té relació directa amb el context històric determinat per un esdeveniment històric cabdal: la Revolució Francesa el 1789. Es tracta d'actes reials i proclamacions del rei Lluís XVI contra els decrets de l'Assemblea Nacional —*Lettres patentes sur un décret de l'Assemblée nationale...* o *Proclamation du Roi sur un décret de l'Assemblée nationale...* Se'n van imprimir una vintena de cadascun. I el triomf de la Revolució també es veu reflectit en sis impresos de caràcter propagandístic, com ara *Liberté, égalité. Mort aux tyrans et aux traîtres*.

A la primera meitat del segle XIX les línies temàtiques i els tipus d'obres no difereixen gaire dels segles anteriors, però potser és el període en què les obres literàries tenen més presència. En un període culturalment abocat en la recuperació dels clàssics i en l'assimilació de la tradició literària, hi trobem reedicions d'obres d'autors de la literatura espanyola com Cervantes i Tomás de Iriarte. Del primer, es publica *La Galatea* el 1804 i el 1817, i les *Novelas ejemplares* el 1816; i del segon, les *Fábulas literarias* el 1816 i el 1826. També surten a la llum traduccions al castellà d'autors francesos. És el cas de Jean Pierre Claris de Florian i les seves obres *Novelas nuevas*, publicades el 1800 i el 1811; *Estela* el 1804; *Numa Pompilio* el 1809, el 1820 i el 1835. També és traduït Bernardin Saint-Pierre i l'obra *Pablo y Virginia* el 1816 i el 1820. En el cas de la recuperació dels textos de la literatura clàssica, trobem recreacions o reedicions de textos grecs i llatins, com una versió en llatí de l'obra de Virgili, que surt el 1801; una traducció lliure al francès d'una elegia de Catul, de Tibul feta per Outreligne el 1827; i la reelaboració mitològica de *Les aventures de Télémaque, fils d'Ulysse* de François Fénelon, que sortí el 1822 i es tornà a publicar el 1828 i el 1838. I una altra manifestació literària que trobem en aquests anys són les obres que reflecteixen clarament la influència romàntica. Es tracta del *Voyage pittoresque* de Basterot, que surt el 1824; o bé traduccions d'obres d'autors adscrits en aquesta tradició romàntica, com Walter Scott, *Ivanhoe*, el *Regreso de la Palestina del Caballero Cruzado* i *Los puritanos de Escocia*, publicades el 1826. I obres que reflectien l'afany romàntic de reelaborar temes medievals, com les *Cartas de Heloysa y Abelardo* de 1815. En aquesta línia destaca un assaig de Puiggarí sobre literatura catalana medieval dedicat als trobadors i als cançoners, publicat el 1833.

En l'ensenyament de la llengua, hi predominen gramàtiques castelleses i obres dedicades a l'ensenyament de la llengua francesa, llatina i castellana, publicades entre 1804 i 1809; una obra lingüística sobre l'alfabet sil·làbic francès, que sortí el 1817 sota el títol *Méthode ingénieuse ou Alphabet syllabique français*, i un tractat de francès, *Arte de hablar bien francés* de Chantreau, de 1821.

La temàtica religiosa en les seves variants apologètica, litúrgica, hagiogràfica i de literatura popular —els goigs— també tenen una presència destacable. Les obres apologètiques i de devoció, com una obra d'història sagrada, que surt el 1811, *El idioma de la religión*, o una novena dedicada a sant Francesc de Paula, publicada el 1822; composicions religioses com uns càntics traduïts dels *Càntichs del Sant Sulpici* el 1826 o uns de dedicats a santa Filomena, que sortiren el 1837; i obres apologètiques com *El evangelio en triunfo* de Pablo de Olavide el 1823 i el *Genio del cristianismo* de Chateaubriand, que surt el 1825. D'entre les obres litúrgiques destaquen el manual de litúrgia de la diòcesi d'Elna i l'*Ordo divini officii*, totes dues publicades el 1801, i l'última reimpressa posteriorment diverses vegades, i un catecisme per “a l'ús de todas las iglesias de l'Imperi francès”, editat el 1812. I la literatura religiosa en la seva forma més popular, els goigs, també hi té una presència notable; són dedicats a diverses advocacions: sant Brancat, la mare de Déu de Núria i els sants màrtirs Abdó i Senén, publicats els primers el 1812, i els altres el 1836. En la literatura hagiogràfica, retrobem la vida de sant Abdó i sant Senén de Llot de Ribera, editada el 1808 i el 1817.

La resta de temàtiques són les relatives a aspectes administratius i jurídics, i les relatives a la ciència. Pel que fa a les primeres, fan referència als estaments de l'ensenyament, com unes actes dirigides als alumnes dels internats, editades el 1801; o textos de resolucions de conflictes jurídics, com una resposta a una acta d'acusació, publicada el 1824. I pel que fa als textos científics, estan dedicats majoritàriament a la divulgació o a l'ensenyament, com una taula de comparació entre les mesures actuals i les antigues, datada de 1802; un manual d'aritmètica, *Abrégé d'arithmétique*, de 1809, o la geografia dels Pirineus Orientals escrita per F. Jalabert i publicada el 1819; però també ens trobem obres especialitzades en qüestions científiques com *Piretología fisiológica* de Boisseau, de 1827; i en qüestions mèdiques, com una obra publicada el 1835 de Chenu sobre el còlera, o bé un assaig sobre les propietats curatives de les aigües termals d'Arles, feta per Dominique Bouis el 1840.

Conclusió

Hem vist, doncs, una visió panoràmica de la impremta a Perpinyà des de 1500 fins a mitjan segle XIX. Un recorregut que ens mostra la seva evident i creixent vitalitat, paral·lelament a l'evolució de la cultura marcada pel context històric i social que reflecteixen els textos impresos que ens tracen un mapa de lectures. En aquests anys canvien moltes coses i la difusió de la cultura impresa recull i reflecteix aquests canvis, que són els que matisen cada segle, malgrat que els temes dels textos presentin aparentment uns mateixos models. El repàs a la producció impresa a Perpinyà des dels orígens fins a 1840 i als textos que se'n deriven ens confirmen, com diu Rubió, que la paraula —com la impremta, l'editorial i la llibreria— “la conserven i la perpetuen en

les pàgines dels llibres i li fan salvar fronteres del temps i de l'espai" (Jordi Rubió. *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, p. 23) —la impremta fa que la paraula sobrevisqui al pas del temps. Els impressors perpinyanencs, i la seva contribució a la profusió de la impremta, ens han permès veure, segles després, que la paraula fixada en les pàgines ha estat un element magnífic per conèixer i expressar les idees, els textos i l'evolució històrica i cultural "a la fidelíssima vila de Perpinyà". Així, aquesta la vitalitat l'hem constatat a partir de veure l'increment d'impressors i de títols. I ens hem fixat també en la relació de la impremta i les necessitats culturals. Però quines són les causes d'aquesta creixent vitalitat en determinats segles? A què respon? Quins factors la determinen? Per què aquesta vitalitat des del final del segle XIX fins als nostres dies ha davallat considerablement? Potser per respondre a tots aquests qüestionaments caldria analitzar a fons la societat perpinyanenca en totes les seves transformacions i contextos des de 1500 fins a 1840, amb la mateixa intenció de Josep Sebastià Pons quan intenta concloure com es poden arribar a establir els valors essencials de la literatura catalana al Rosselló: "*En écrivant ce livre, j'étais guidé par le désir de tracer l'image psychologique d'une province et de voir se dessiner, plus familières, les figures de quelques Roussillonnais. L'érudition nos conduit toujours vers de royaumes de silence; c'est aussi son privilège de rendre des ombres aux chemins terrestres qu'elles ont parcourus.*"⁹ Caldria, doncs, veure què hi ha més enllà dels camins que traça el mapa cultural de la impremta a Perpinyà: què ens diuen aquests camins, si ens porten, almenys, a esvair alguna ombra, a respondre alguna qüestió.

9. PONS, Josep Sebastià, *La littérature catalane en Roussillon au XVIIIe et au XVIIIe siècle*, Edouard Privat-Henry Didier, Tolosa-Paris, 1929, p. 375.